

IDEOLOGIA ÉS ÉRTÉK A BUDAPESTI NYUGDÍJASOK GONDOLKODÁSÁBAN

Miklós Nóra

(ELTE, Pedagógiai és Pszichológiai Kar, Politikai Ideológiai Kutatóműhely)

Pálinkás Réka

(ELTE, Pedagógiai és Pszichológiai Kar, Politikai Ideológiai Kutatóműhely)

ÖSSZEFOGLALÓ

Kutatásunk fókuszában egy, a politikai pszichológiai vizsgálatok szempontjából háttérbe szorult csoport – a nyugdíjasok – állnak. Jelen tanulmány pilotként szolgál egy tervezett kutatáshoz, melynek célja, hogy társadalmi, politikai, ideológiai témák tekintetében információval szolgáljon az idős korosztály gondolkodásmódjáról, véleményéről és annak formálódásáról. Munkánkhoz az idősödést a társadalmi involváltság szempontjából vizsgáló szakirodalmat tekintjük át, szem előtt tartva többek között a speciális történelmi-társadalmi kontextus befolyásoló szerepét is.

Az adatgyűjtés 2011–2012-ben zajlott, papír alapú kérdőív csoportos kitöltésével. 195 fős budapesti mintánkat 60 és 86 év közötti felnőttek ($M = 70,74$, $SD = 5,96$) alkották. A kérdőív a klasszikus ideológiai önbesorolási kérdések mellett tartalmazta a kutatócsoportunk saját, jelenleg még fejlesztés alatt álló 48 tételes skáláját is, amely a bal- és jobboldali ideológiák összetett tartalmát kívánja mérni.

Eredményeink szerint a mintán eltolódás figyelhető meg a politikai baloldal, illetve a konzervatív ideológia felé, ami egybecseng a szakirodalom alapján is várható eredményekkel, mind az idősödési folyamatok, mind a kontextuális tényezők tekintetében. A skálánkon alkalmazott feltáró faktorelemzés azt mutatja, hogy a rendet és az állami beavatkozást, valamint a vallás és a nemzeti érzelmek szerepét leíró faktorok jelennek meg, amelyek közül csupán a 'Vallás' korrelál pozitívan a bal-jobb, és a liberális-konzervatív önbesorolással. Érdekes módon a 'Rend és beavatkozás' faktor nem mutat korrelációt az önbesorolással mért politikai orientációval.

A nyugdíjasok politikai véleményformálásáról alkotott képet tovább árnyalja az általuk meg nem válaszolt tételek szisztematikus tartalmi mintázatának feltárása. A kapott eredményekből levonhatjuk azt a következtetést, hogy vannak olyan – ideológiai szempontból ma a politikai szereplők és az általános közvélemény által is fontosnak tartott – témák (pl. bevándorlók, zsidóság szerepe, kettős állampolgárság, határon túli magyarok kérdése), amelyekben azonban nem feltétlenül jelenik meg az idős korosztály markáns véleménye.

A nyugdíjasok politikai gondolkodási dimenzióinak és ideológiai álláspontjuknak az ismerete közelebb vihet minket ahhoz, hogy érdemben, relevánsan tudjuk kérdezni és megérteni a véleményüket politikailag fontos témák esetén.

Kulcsszavak: bal-jobb ideológia ■ liberális-konzervatív ideológia ■ nyugdíjasok ■ politikai véleménynyilvánítás

ELMÉLETI BEVEZETŐ

Az itt bemutatásra kerülő kutatás célja, hogy többszemponútú (pszichológiai, politológiai, szociológiai) megközelítésével, módszertani sokszínűségével továbbvihető eredményekkel, elemzési szempontokkal szolgáljon a későbbi kutatások számára. A minta diverzitása már önmagában számos érdekes elemzési lehetőséggel kecsegtet, melyekre ugyanakkor a kis elemszám miatt jelen tanulmány keretei között nincs mód. Saját fejlesztésű skálánk próbája is ez a vizsgálat, amelynek segítségével közelebb kerülhetünk a nyugdíjasok és más társadalmi csoportok értékekről és ideológiákról alkotott véleményének megismeréséhez.

Számos makro szintű társadalmi folyamat, az idősök helyzetének változásáról – vagy éppen régóta tartó statikus voltáról – szóló adat bizonyítja, hogy ez a csoport jelentős figyelmet érdemel kutatási szempontból is. Ugyan Kelet-Közép Európában a várható élettartam alacsonyabb Európa más részeihez képest, az ötven évre előrevetített tendenciákat vizsgálva az élettartam növekedése éppen ebben a régióban lesz a legjelentősebb. A társadalom öregedését jelentő problémát a függőségi rátával lehet ábrázolni, amely a 65 év fölöttieknek a munkaképes korú lakosság (15-64 év) számához viszonyított arányát mutatja meg. Míg például Hollandiában a száz idős kori nyugdíjasra jutó keresők száma 338 fő volt 2012-ben, addig Magyarországon csupán 131 főt tett ki. Az előrejelzések szerint a kelet-közép európai régióban az eltartók száma nagyobb arányban fog növekedni Nyugat-Európához képest (Szelewa, 2013). Az öregedés kérdése nagy részben a nyugdíjrendszereken keresztül válik politikai kérdéssé is. A Központi Statisztikai Hivatal *Nyugdíjasok, nyugdíjak 2011* című kiadványában közölt adatok alapján Magyarországon a lakosság 29%-a részesül a nyugellátás valamilyen formájában. Egy 2012 májusában megjelent uniós jelentés pedig azt vetíti előre, hogy 2060-ra minden harmadik európai uniós állampolgár nyugdíjas lesz. Az idősödés azonban nemcsak a szociális ellátórendszerek szempontjából jelent társadalompolitikai kihívást, hanem számos más, a csoportra jellemző problematikus faktor miatt is. Ezek közül csak néhányat említve elmondható, hogy a magyarországi 65 éven felüli férfiak és nők várhatóan csupán 30-40%-a számíthat hátralévő életéveiben egészségügyi szempontból korlátozásmentes évekre; az egyszemélyes, csak idős személyekből álló háztartások száma közelíti az egymilliót, ami ennek a korosztálynak az elszigeteltségéről tanúskodik; a családon belüli segítő kapcsolatok ingatagsága az általános biztonságérzet csökkenését eredményezheti (Idősök Akadémiája, 2010; Udvari, 2013). Ugyan az 55–64 évesek foglalkoztatási rátája 2000 és 2010 között nőtt Magyarországon is, az EU régebbi tagállamaihoz képest még mindig jelentős elmaradást mutat (Hegyi, 2011). Ezek mind olyan tényezők, amelyek befolyásolják e korosztály politikai-ideológiai gondolkodását és magatartását.

Mindezek ellenére a külföldi és magyar társadalomtudományi kutatások csak ritkán fókuszálnak az idősekre, különösen az idősek komplex véleményére a különböző politikai kérdések tekintetében. Sok esetben megmaradnak egyetlen olyan konkrét intézkedésre adott reakció elemzésénél, amiben várható a korosztály személyes érintettsége (tipikus példája ennek az egészségügy – ld. például Weaver, 1976; Campbell, 2003). Ha azonban a fent említett adatokat, az idősek, illetve nyugdíjasok teljes lakosságra vonatkoztatott arányát is számításba vesszük, akkor joggal merül fel az igény, hogy összetettebb képet alkossunk a politikai attitűdjeikről.

A korosztály több szempontból is speciális kutatási terepet biztosít. Egyrészt az öregedés folyamata számos változással járhat a politikai kérdésekben való involváltság, a részvételi viselkedés terén. Másrészt Magyarország esetében nem feledkezhetünk meg arról a körülményről sem, hogy a nyugdíjas korosztály politikai szocializációja a volt szocialista rendszer alatt ment végbe, ezért feltételezhetően mind az elmúlt rendszer, mind az azt követő rendszer-váltás hatással volt a politikai nézeteikre.

Mindezek tükrében először azt vizsgáljuk meg, hogy milyen általános gondolkodásmódbeli változásokkal járhat az öregedés, és ennek tükrében mi jellemzi az idősek gondolkodását társadalmilag fontos kérdésekről, általában hogyan alakulnak az attitűdjeik; ha változnak, milyen irányban.

A szakirodalomban megjelenő számos, idősödésről alkotott teória közül az 1960-as években kitüntetett figyelmet kapott az ún. szétkapcsolódás-elmélet (Cumming és Henry, 1961). Ez a funkcionista elképzelés az idősekről való gondolkodás fókuszát az egyéntől a társadalmi rendszer felé tolja el, így az válik az idősödési folyamat legfőbb magyarázójává. E szerint egy adott rendszer a sikeres egyensúly fenntartása érdekében „lekapcsolja” magáról az időseket, azaz elvárja tőlük, hogy fokozatosan vonuljanak vissza a produktív tevékenységekből. Az elméletet számos kritika érte a nehezen operacionálizálható fogalmi és az univerzalitás hangsúlyozása miatt, azonban véleményünk szerint létezhet olyan társadalmi közeg, ahol főbb elemeit tekintve megállja a helyét. Míg a fejlettebb, nyugati hagyományokat követő országokban nagyobb relevanciája lehet az aktivitás- és folyamatosság-elméleteknek, valamint az élethosszig való tanulás koncepciójának (Pfeiffer, 1974; Rowe és Kahn, 1987), addig egy közép-kelet-európai országban merőben más képpel találkozhatunk. Nemzetközi összehasonlítás alapján elmondható, hogy Magyarországon kiemelkedően alacsony a munkaképesség szempontjából aktív lakosok aránya (az EU 72%-os arányához képest Magyarországon ez 62%), és ehhez nagymértékben hozzájárul a nyugdíjasok csoportja: míg uniós viszonylatban az inaktivitást e tényező 6%-ban, addig Magyarországon 10%-ban magyarázza (Medve, 2010).

Cumming, Dean, Newell és McCaffrey (1960) tanulmánya mindemellett azzal is foglalkozik, hogy ezt az eltávolodást hogyan észlelik az idősek. Az in-

terakciók és a szociális élettér csökkenésének észlelése maga után vonja a szelf-percepció változását is, aminek eredményeképpen inkább én-központú viselkedés fog megjelenni, nem pedig a közügyekre irányuló figyelem és cselekvési hajlandóság.

Gergen és Back (1966) továbbá úgy gondolták, hogy az idősödő emberek valószínűbben adnak bizonytalan válaszokat (pl. „Nincs véleményem.”, „Semleges.”) a közvélemény-kutatások és egyéb attitűdmérő kérdőíves kutatások során, hajlamosabbak kerülni az egyértelmű állásfoglalást. Ennek egyik lehetséges magyarázata a politikai cinizmus, amely szintén összekapcsolható az életkorral: minél idősebb valaki, annál hajlamosabb elidegenedésre, beletörődésre például társadalmi kérdésekkel kapcsolatban is (Agger, Goldstein és Pearl, 1961). Az idősödés ugyanakkor felerősítheti a változással kapcsolatos ellenállást is, ami arra enged következtetni, hogy a korosodással egyre hajlamosabbak lehetnek az idősek a konzervatív nézetek elfogadására (Weaver, 1976).

Összességében azt láthatjuk, hogy az attitűdök tekintetében több elképzelés is született arról, hogy hogyan változnak az egyén nézetei a különböző életszakaszokban. A fentiek tükrében inkább azt láthatjuk, hogy a különböző életszakaszok meghatározzák a nézetek alakulását (ld. még Sears, 1981; Krosnick és Alwin, 1989). Viszont léteznek olyan vélemények is, amelyek szerint az attitűdök nem függenek a kortól, az emberek például minden életszakaszban nyitottak lehetnek a változásra (Tyler és Schuller, 1991). Azonban nemcsak az attitűd- és gondolkodásmódbeli jellegzetességeket tárgyaló szakirodalomban találkozhatunk ellentmondásos elméletekkel, hanem a vélemények, szándékok viselkedésben való megjelenését áttekintő kutatásokban is.

Ezt vizsgálva először is azt érdemes szétválasztani, hogy mit tekintünk egyáltalán a politikai érdeklődés viselkedésben megjelenő releváns formáinak. A kutatások egy nagyobb hányada az idősekre jellemző konkrét szavazói magatartással foglalkozik. A legtöbb vizsgálat szerint az idősekre alacsonyabb szavazói részvétel a jellemző, ami a róluk általánosan elmondható alacsonyabb aktivitással köthető össze (Nie, Verba és Kim, 1974). Mások szerint az, hogy az idősek kevésbé aktívak politikailag, egy szociális konstrukció. Különböző sztereotípiáink vannak az öregkorról (Löckenhoff és mtsai, 2009), amibe beletartozik az is, hogy az idősek már elvesztették magas pozíciójukat a családon és a társadalmon belül is, nehéz őket mobilizálni, könnyen manipulálhatók (Kam, 2000). Ezt a társadalmi képet ugyanakkor hajlamosak internalizálni, ami egyes részvételi formákat illetően tényleges passzivitáshoz vezethet (Goerres, 2007a). Azonban a szavazási hajlandóságuk olykor nagyobb, mint más korcsoportoké. Például a 2012-es Magyarországra vonatkozó ESS adatok alapján a 65 és 75 év közöttiek nagyobb arányban (75,56%) vallották azt, hogy szavaztak a megelőző országgyűlési választáson, mint a fiatalabb korcsoportok (pl. 25–35 év közöttiek esetében ez a szám 67,04%).¹ Ezt magyarázhatja az,

hogya a nyugdíjasok úgy vélhetik, hogy ha a politikát jelentősen nem is tudják befolyásolni, mégis kiállnak az olyan politikusok mellett, akik az ő érdekeiket is képviselik (Kam, 2000; Vincent, 2003). Goerres (2007b) szerint is konzisztens jelenség, hogy az idősebb korosztály inkább megy el szavazni, mint a fiatalok: már megszokták, normává vált nekik ez a viselkedés. Könnyebben is döntenek a korábbi tapasztalataik alapján. Ez a részvétel azonban eltér a fiatalokétól: az ő politikai preferenciájukat sokkal inkább az adott generációs tagság, mintsem az egyéni életutak határozzák meg (Goerres, 2007a).

A kutatások egy másik része az önszerveződésre, a formális választásokon kívüli véleménynyilvánításra helyezi a hangsúlyt, amelyek esetében szintén többféle eredménnyel találkozhatunk. Egyesek szerint az idős korosztály már nem igazán áll ki az őket is érintő kérdésekben, nem képes érvényre juttatni elképzeléseit, mivel nincs egységes csoporttudatuk, ami ezt erősítené (Miller, Gurin, Gurin és Malanchuk, 1981). Egy ellentétes vélemény azonban azt állítja (Weaver, 1976), hogy az őket érintő fontos kérdésekben (pl. egészségügy) közösséget alkotnak, egy korosztályra jellemző koherens, öntudatos reakciót adnak; túllépnek az ideológián, pártpreferenciákon – nem az határozza meg a politikai döntéseiket – saját érdekeik és igényeik egyre tisztábban körvonalazódó közösségévé válnak.

Kérdésfeltevés

A fenti eredményekből kitűnik, hogy a kor – ha nem is közvetlenül és egyedüli változóként, hanem az egyén körülményei által befolyásoltan és a társadalom általános kontextusába ágyazottan –, de feltételezhetően összefüggésben van a politikai kérdések iránti érdeklődéssel, bevonódással. Ennek mérhető változói például a válaszadások aránya és jellegzetességei a közvélemény-kutatásokban, választói viselkedés, egyéb nem formális, politikai, társadalmi jelentőségű aktivitások (pl. demonstráció, levélírás). Az említett összefüggés feltárását célul kitűző tanulmányok azonban mind a kiinduló álláspontok, mind a bemutatott eredmények tekintetében különböznek. Nem teljesen világos, hogy az érdeklődés megváltozása milyen irányú, milyen mértékű, illetve speciális kérdésekre fókuszál-e.

Az áttekintett szakirodalom alapján feltételezzük, hogy az idős korosztály nem utasítja el teljes mértékben az állásfoglalást különböző társadalmi, politikai kérdésekben, viszont válaszadásukban megjelenhet egyfajta szelekció. Ennek kapcsán úgy gondoljuk, hogy abban, hogy milyen témák, kérdések mentén várhatunk markánsabb véleménynyilvánítást, illetve ezek a vélemények milyen politikai orientációt, attitűdöket jeleznek, felfedezhetők többek között a politikai szocializáció nyomai (Mannheim, 2000). Az általunk vizsgálni kívánt korosztály egy olyan társadalmi környezetben nőtt fel, és szerzte meg első politikával kapcsolatos tapasztalatait, ahol sokáig ismeretlen volt

a többpártrendszer, a demokrácia, a kapitalizmus, a meritokrácia, a szabad választás fogalma és gyakorlata; a status quót az egyenlőség-elvű kommunizmus vagy szocializmus jelentette, a jobboldal pedig teljesen hiányzott a politikai palettáról. Ez alapján joggal feltételezhetjük, hogy a különböző érték- és ideológia-felfogások posztkommunista országokban megjelenő jellegzetességei, más nyugati országoktól való különbözőségei a mai nyugdíjas korosztály gondolkodásán, viselkedésén tetten érhetőek. Ilyen speciális jellemző például a gazdasági konzervativizmus és a baloldal összefüggése Lengyelországban (Golec, 2001), a szocializmus és a konzervativizmus együttes jelentkezése Magyarországon (Enyedi és Todosijevic, 2002), valamint a politikai jobboldalnak az egyenlőtlenség elfogadásával és a szabálykövetéssel való gyenge, azonban a nyitottsággal való erősebb kapcsolata a posztkommunista kelet-európai régióban (Thorisdottir, Jost, Liviatan és Shrou, 2007). Mindezek ellenére leegyszerűsítés lenne az állítani, hogy a magyarországi szocialista időszak egy irányban formálta egy korosztály gondolkodásmódját, és emiatt az ekkor szocializációs élményt szerzett személyek determináltak egyfajta ideológiai álláspontot képviselnek. A család, a tágabb közösség, az egyéni élmények, személyes érdeklődés, társadalmi-gazdasági pozíció stb. mind aktív befolyásoló tényezők, amelyről a kiterjedt politikai szocializációs irodalom részletes képet nyújt. Következésképpen azt feltételezzük (Mannheim nemzedéki összefüggés-elméletére alapozva), hogy a mai idősöknek hasonló tematikák, társadalmi problematikák mentén alakultak ki a tudattartalmaik, ezért bizonyos kérdésekben inkább, míg másokban kevésbé számíthatunk markáns véleményükre.

Végül megjegyeznénk, hogy a vizsgálatok eredményei olykor külön elővigyázatosságra intenek, hiszen interpretálásukkor számba kell venni a lehetőséget, hogy például a kérdőíves kutatások esetén jelentkező válaszmegtagadás nem csupán az érdeklődés hiányát vagy csökkenését jelentheti, hanem más tényezők hatását is (pl. együttműködési hajlandóság alakulása, amit az időseddel együttjáró fizikai, szellemi változások is nagymértékben befolyásolhatnak).

Mindezek tükrében célunk a kutatások során kevés figyelmet kapó nyugdíjas korosztály társadalmi-politikai kérdésekről való gondolkodásának vizsgálata, illetve a válaszadásukban megjelenő jellegzetességek azonosítása.

MÓDSZER

Minta

Összesen 195 fő vett részt a kutatásban, akik a főváros hét pesti és egy budai kerületének összesen kilenc nyugdíjasklubjából kerültek ki, kényelmi mintavétellel.²

1. táblázat: Kerületi megoszlás

	Fő	Százalék
VIII. kerület	10	5,1
XI. kerület	11	5,6
XIV. kerület	14	7,2
XVII. kerület	28	14,4
XIX. kerület	18	9,2
XX. kerület	58	29,7
XXIII. kerület	40	20,5
Nem ismert	16	8,3
Összes	195	100,0

A nagymértékű válaszmegtagadás és a hiányos kitöltések aránya³ miatt a faktorelemzés során 149 fő adatát tudtuk felhasználni. A kimondottan hiányos kitöltésre koncentráló elemzések során 91 fő válaszait elemeztük..

A nemi megoszlást tekintve a minta nem tekinthető kiegyenlítettnek:⁴ A résztvevők 86,6 %-a (N = 129) nő és mindössze 12,1%-a (N = 18) férfi (2 fő adata hiányzik). Az életkort tekintve a legfiatalabb kitöltő 60, a legidősebb 86 éves volt ($M = 70,74$; $SD = 5,96$) (4 fő adata hiányzik). Az iskolai végzettséget tekintve a 147 fő (2 fő adata hiányzik) közül 18% rendelkezik felsőfokú (főiskolai vagy egyetemi) végzettséggel, míg a maradék 82%-nak érettségije, vagy annál alacsonyabb szintű iskolai végzettsége van.

Eszközök

A kérdőív első fele nemre, életkorra, iskolai végzettségre és lakóhelyre vonatkozó demográfiai kérdéseket tartalmaz, ezután következnek az ideológiai nézőpontokat feltáró kérdések.

A bal–jobb, a liberális–konzervatív, illetve a mérsékelt–radikális politikai orientáció mérésére a nagy reprezentatív mintás kutatások (pl. Eurobarometer, ESS) által is használt szemantikus differenciál önbesorolási skála esetünkben hét válaszlehetőséget tartalmazó változata szerepel a kérdőívben (ahol az „1” jelenti a bal, a liberális, illetve a mérsékelt, a „7” pedig a jobb, a konzervatív, illetve a radikális álláspontot).

Mivel azonban úgy gondoljuk, hogy az ideológiai beállítódás ilyenformán csupán egy-egy tétellel való mérése vitatható (Szabó, Fehér, Miklós, Szabó és Fodor, 2011), ezért a politikai gondolkodás komplexebb megragadására saját fejlesztésű kérdőívünket⁵ (a továbbiakban PIK-kérdőív; Fehér, Fodor és Szabó, 2011) alkalmazzuk. Ennek 48 tételes változata különböző társadalmi értékekkel, ideológiákkal kapcsolatos nézeteket tár fel; 23 tétel a politikai bal-, míg 25 tétel a politikai jobboldalhoz köthető. A skála tartalmaz például gazdasági témájú állításokat („A gazdaságban a szabad piaci versenynek kell érvényesül-

nie.”), a toleranciára rákérdező tételeket („Mindenki nyerhet azzal, ha különböző kultúrák együtt élnek.”), a vallással, vallásossággal, egyház szerepével kapcsolatos kérdéseket („Vallás nélkül az ember élete nem teljes.”). A vizsgálati személyeknek a 6-fokú Likert-skálán kell megítélniük, hogy mennyire értenek egyet az egyes tételekkel (a kérdőívet ld. a Függelékben). Jelen esetben a Cronbach-alfa értéke a baloldali tételekből alkotott skálákra nézve 0,673, a jobboldali tételekből alkotott skálákra nézve pedig 0,875, amit mindkét esetben elfogadható. Ez a különbség már korábbi elemzésünkénél (Fehér, Fodor és Szabó, 2012) is megfigyelhető. Ennek egyik lehetséges oka lehet jelen esetben az, hogy a klasszikus értelemben baloldalhoz köthető, az állam gondoskodó és beavatkozó szerepét leíró tételek az egyébként jobboldali értékekkel szimpatizálók számára is fontosak lehetnek.

Az eljárás

Az adatfelvétel több hullámban történt – első körben 2011 tavaszán, majd 2012 februárjában, az ELTE-PPK Kutatásetikai Bizottságának engedélyével. A nyugdíjasklubok elérésében egy átfogó központi szervezet képviselője segített nekünk.

A kérdőívek kitöltése papír-ceruza módszerrel történt, az adott klub összejövetelének helyszínén, előre egyeztetett időpontban. Mind a klub vezetője, mind a vizsgálatban részt vevő személyek kimerítő tájékoztatást kaptak a kutatás céljáról, a kérdőív tartalmáról, kitöltésének módjáról. Külön felhívtuk a figyelmet az olyan sarkalatos pontokra, mint a politikai semlegesség, a kitöltés önkéntessége és anonimitása, valamint az adatok bizalmas kezelése.

EREDMÉNYEK

Önbesorolások

A kérdőívben alkalmazott mindhárom önbesorolási skála esetén a válaszadók többsége a skála középpontjába helyezte magát (Bal–Jobb skála esetén 42,4%, Liberális–Konzervatív skála esetén 31,3%, Mérsékelt–Radikális skála esetén 34,7%).

A Bal–Jobb skála esetében a második leggyakoribb választás a skála első pontja volt („Baloldal” végpont) 25,3%-kal. Az első három helyen összesítve 37,7% helyezkedik el, míg a skála jobboldalán összesen 20,2%.

A Liberális–Konzervatív skála esetében a második leggyakoribb választás a skála hetedik pontja volt (a skála „Konzervatív” végpontja) 15,6%-kal. Az első három helyre a résztvevők 31,3%-a helyezte el magát, míg a az utolsó három helyre 37,4%.

A Bal–Jobb és Liberális–Konzervatív skála szignifikáns, közepes erősségű és pozitív irányú kapcsolatot mutat ($r = 0,559$, $p < 0,000$), azonban egyik sem korrelál a Mérsékelt–Radikális skálával.

Faktorelemzés

Az adatállomány mögött húzódó esetleges látens struktúra felfedése érdekében a következő lépés a PIK-kérdőív faktorelemzése volt. A lejtődiagram töréspontja alapján két- vagy háromfaktoros szerkezet áll az adatok hátterében, a továbbiakban mindkét elemzést ismertetni fogjuk. A faktorok kivonásához az elemzés során mindvégig a Maximum Likelihood-módszert alkalmaztuk, a forгатáshoz pedig a ferdeszögű Oblimin-rotációt.⁶

Kétfaktoros szerkezet

A kétfaktoros változat lefuttatása során kapott KMO-mutató $0,779$, a Bartlett-féle szfericitás-teszt szignifikáns ($\chi^2 = 736,714$; $df = 153$; $p < 0,000$). A kezdeti megmagyarázott variancia $25,32\%$ volt, ezután az alacsony kommunalitású ($0,25$ alatti) itemeket lépésenként kizártuk, a legalacsonyabb értékkel rendelkezővel kezdve, az itemszelekció végére 19 tétel maradt, ezzel a megmagyarázott variancia $41,36\%$ -ra emelkedett. Mivel a ferdeszögű forгатás megengedi, hogy a faktorok korreláljanak egymással, így csupán egyetlen további tétel kizárására volt szükség, amely közel azonos súllyal ült mindkét faktoron. A megmaradt 18 tétel két faktorba rendeződött (ld. 2. táblázat), amelyek közül a kérdőív készítésekor megtörtént besorolás szerint 15 jobboldali ideológiai tartalmat ír le. A fennmaradó három baloldali tétel (amelyek kivétel nélkül az első faktorhoz tartoznak) egyaránt az állam szerepét hangsúlyozza.

Látható, hogy az első faktorba tartozó tételek tartalmukat illetően három témakört érintenek: állami beavatkozás, jobboldali gazdaságpolitika, valamint a rend fontossága. A faktoron legnagyobb súllyal ülő tételek az állam és a (szigorú) rend szerepét emelik ki.

A második faktorba öt tétel került, amelyek közül három a vallással kapcsolatos item. A két legkisebb súllyal ülő tétel („Nem igazi magyar, aki nem tűz kokárdát március 15-én.” illetve „Minden magyarnak szívügye kell legyen a trianoni határok visszaállítása”) eltér a faktor fő tartalmától, hiszen ez két, nemzeti érzelmeket leíró item.

Az első faktor tételeiből alkotott skála Cronbach-alfa mutatója $.846$, míg a második faktorból alkotott skáláé $.836$.

2. ábra. Kétfaktoros változat

	Faktor	
	Rend és beavatkozás	Vallás
PIK33: Olyan kormányra van szükség, amely fenntartja a rendet.	,738	
PIK43: Szigorú jogrendre van szükség.	,677	
PIK45: A munkahelyteremtés az állam feladata.	,635	
PIK38: A gazdaság stabilitását állami beavatkozással kell biztosítani.	,634	,168
PIK41: A hazai ipar termékeit védeni kell.	,627	
PIK35: Az ország problémáit állami beavatkozással kell megoldani.	,589	
PIK24: A vidéki kistelepüléseket, falvakat, tanyákat támogatni kell.	,567	
PIK23: A fejlődés érdekében radikális változásokra van szükség.	,537	
PIK13: A család a házasság intézményén alapul.	,535	
PIK11: Egy szülőnek alapvető feladata az engedelmességre és fegyelemre nevelés.	,521	
PIK21: A kisebbségnek kötelessége alkalmazkodni a többséghez.	,514	
PIK20: Az államnak támogatnia kell a nagycsaládokat.	,457	
PIK40: A tradíciók és hagyományok megőrzése kiemelten fontos.	,413	-,247
PIK46: Társadalmi kérdésekben fontos az egyház szerepvállalása.	-,247	-,923
PIK28: Vallás nélkül az ember élete nem teljes.		-,756
PIK42: Az iskolának fontos feladata a keresztény értékekre nevelés.	,164	-,703
PIK32: Nem igazi magyar, aki nem tűz ki kokárdát március 15-én.		-,558
PIK25: Minden magyarnak szívügye kell, hogy legyen a trianoni határok visszaállítása.	,186	-,522

Háromfaktoros szerkezet

A forgatás nélküli háromfaktoros változat futtatása esetén a kezdeti megmagyarázott variancia-arány 29,47%, mely az alacsony kommunalitású tételek kizárása után 40,18%-ra emelkedett. (KMO-mutató értéke 0,770, Bartlett-teszt szignifikáns [$\chi^2 = 1114,83$, $df = 351$, $p < 0,000$]). Három tétel esetében elmondható, hogy kettő – vagy az egyik esetben három – faktoral is közel azonos

súlyú kapcsolatot mutatnak, így ezek a faktorok interpretáláskor kevésbé vehetők figyelembe.

Mint a 3. táblázatban is látható, az első két faktor nagyon hasonló a két-faktoros változatban szereplőkhöz képest, bár tartalmuk némileg homogénebbnek tekinthető. A harmadik megjelenő faktor mindössze öt tételt foglal magába, amelyek egyrészt a segélyezés és támogatás, másrészt a hagyománykövetés témájához kapcsolódnak, a faktor azonban nem alkot tartalmilag konzisztens egységet. Nehéz interpretálhatósága és a megmagyarázott varianciához hozzáadott értéke (mindössze 1%) miatt a további elemzések során a kétfaktoros változat használata mellett döntöttünk.

3. ábra. Háromfaktoros változat

	Faktor		
	Rend és beavatkozás	Vallás	Segély
PIK45: A munkahelyteremtés az állam feladata.	,672		
PIK12: A szocializmusban jobb volt az élet.	,593		
PIK21: A kisebbségnek kötelessége alkalmazkodni a többséghez.	,571		
PIK22: Fontosabb a jövő, mint a hagyományokhoz való ragaszkodás.	,563		
PIK35: Az ország problémáit állami beavatkozással kell megoldani.	,556		
PIK19: A lopásért több börtön kéne, hogy járjon.	,540	-,229	
PIK11: Egy szülőnek alapvető feladata az engedelmességre és fegyelemre nevelés.	,521		
PIK38: A gazdaság stabilitását állami beavatkozással kell biztosítani.	,512		,199
PIK23: A fejlődés érdekében radikális változásokra van szükség.	,496		
PIK33: Olyan kormányra van szükség, amely fenntartja a rendet.	,493		,402
PIK41: A hazai ipar termékeit védeni kell.	,488	-,156	,293
PIK43: Szigorú jogrendre van szükség.	,455	-,166	,386
PIK13: A család a házasság intézményén alapul.	,441		,161
PIK46: Társadalmi kérdésekben fontos az egyház szerepvállalása.		-,850	
PIK28: Vallás nélkül az ember élete nem teljes.		-,744	
PIK42: Az iskolának fontos feladata a keresztény értékekre nevelés.	,294	-,743	

	Faktor		
	Rend és beavatkozás	Vallás	Segély
PIK25: Minden magyarnak szívügye kell, hogy legyen a trianoni határok visszaállítása.	,179	-,522	
PIK39: Minden rászorulóat megfelelő segélyben kell részesíteni.			,654
PIK1: A kettős állampolgárság minden határon túli magyarnak jár.	-,189		,584
PIK6: A társadalmi változtatásoknál figyelembe kell venni a hagyományokat és a tradíciókat.			,550
PIK40: A tradíciók és hagyományok megőrzése kiemelten fontos.		-,155	,546
PIK20: Az államnak támogatnia kell a nagycsaládokat.	,203		,529
PIK24: A vidéki kistelepüléseket, falvakat, tanyákat támogatni kell.	,378		,380

Faktorok és önbesorolások viszonya

Következő lépésként a kétfaktoros változat elmentett faktorszórásai és az önbesorolási skálák összefüggéseit vizsgáltuk. Az első faktor („Rend és beavatkozás”) nem mutat kapcsolatot egyetlen önbesorolási skálával sem, aminek oka lehet a faktor politikai szempontból széleskörűbb tartalma, ahogy arra már fentebb is utaltunk. A második faktor („Vallás”) a Bal–Jobb és a Liberális–Konzervatív skálával is szignifikánsan korrelál, a kapcsolat erősnek mondható (BJ esetén: $r = -0,419$; $p = 0,001$; LK esetén: $r = -0,427$; $p = 0,001$). A Vallás faktor által megragadott attitűdökkel való egyetértés annál inkább növekszik, minél inkább jobboldali a politikai orientáció. A Rend faktor esetén ez az összefüggés korántsem mutat ilyen egyértelmű mintázatot.⁷

A kerületek összehasonlítása

Elemzésünket egy mind a minta jellegzetességeit alaposabban feltáró, mind inkább elméleti szempontból érdekes aspektussal igyekeztünk bővíteni. Mintegy kontrollváltozóként megvizsgáltuk, hogy van-e jelentős eltérés a különböző kerületekből származó adatokban; felfedezhető-e a társas milió hatása a politikai, ideológiai véleményekben. Az önbesorolások közül a bal–jobb skála szignifikáns különbséget ($\chi^2 = 15,477$; $df = 6$; $p = 0,017$) mutat a kerületek között. A leginkább jobboldali kerületnek a tizenhetedik, a legkevésbé jobboldalinak a nyolcadik kerület mondható. A mérsékelt–radikális beállítódásban szintén jelentősnek mondható az eltérés ($\chi^2 = 13,139$; $df = 6$; $p = 0,041$). A minta XIV. kerületi része tűnik a leginkább radikálisnak, a leginkább mérsékelt pedig a XI. kerületi megkérdezettek.

A kerületek közötti különbségek feltárásakor szignifikáns eltérést találtunk a Rend és beavatkozás faktor mentén ($F[6; 44,9] = 2,644$; $p = 0,028$).⁸ A post hoc

összehasonlítások alapján az látható, hogy a XI. kerületi válaszadók tértek el szignifikánsan a XVII., XIX., XX. és XXIII. kerületeiktől a rend és beavatkozás iránt mutatott gyengébb attitűdjükkel.

Hiányzó válaszok elemzése

A korábbiakban is ismertetett nagy arányban megjelenő hiányzó válaszok miatt indokolt volt ellenőrizni ezek esetleges mintázatát. A 195 fős minta 90%-a a kérdőív tételeinek legalább kétharmadát megválaszolta, ugyanakkor tételenként átlagosan 20 kitöltő nem adott érvényes választ.

A mintázat ellenőrzéséhez több lépésben szükséges volt mind a minta, mind a kérdőív bizonyos elemeinek szűrése. A szelekció szerzők által felállított kritériumainak és folyamatának részletes leírását ld. a Függelékben.

A szelekció után 85 fő maradt a mintában, illetve összesen 10 tételpárt sikerült kiemelni, amelyeknek egymással való korrelációs együtthatói 0,355 és 0,494 között mozognak. A leggyakrabban – egyenként háromszor – megjelenő tételek a bevándorlókkal, a zsidósággal, az egyén vs. család szerepével, valamint a hagyományörzés kérdésével foglalkoznak. Az együttjáró tételek részletes összefoglalását a 4. táblázat tartalmazza.

4. táblázat. Hiányzó válaszok elemzése – tételek együttjárása

Korreláló tételek		Korrelációs együttható (r)
PIK1 „A kettős állampolgárság minden határon túli magyarnak jár.”	PIK5 „Az államnak támogatnia kell a bevándorlók letelepülését.”	0,466
PIK5 „Az államnak támogatnia kell a bevándorlók letelepülését.”	PIK8 „A gazdasági problémákban nagy a zsidóság szerepe.”	0,466
PIK5 „Az államnak támogatnia kell a bevándorlók letelepülését.”	PIK9 „A társadalom alapvető egysége az egyén, nem pedig a család.”	0,355
PIK8 „A gazdasági problémákban nagy a zsidóság szerepe.”	PIK9 „A társadalom alapvető egysége az egyén, nem pedig a család.”	0,489
PIK8 „A gazdasági problémákban nagy a zsidóság szerepe.”	PIK40 „A tradíciók és hagyományok megőrzése kiemelten fontos.”	0,418
PIK9 „A társadalom alapvető egysége az egyén, nem pedig a család.”	PIK40 „A tradíciók és hagyományok megőrzése kiemelten fontos.”	0,396

Korreláló tételek		Korrelációs együttható (r)
PIK18 „Aki munkára alkalmas, de nem dolgozik, az ne kapjon segítyt.”	PIK29 „Több állami juttatásra van szükség, még ha több adóval is jár.”	0,444
PIK35 „Az ország problémáit állami beavatkozással kell megoldani.”	PIK38 „A gazdaság stabilitását állami beavatkozással kell biztosítani.”	0,470
PIK38 „A gazdaság stabilitását állami beavatkozással kell biztosítani.”	PIK40 „A tradíciók és hagyományok megőrzése kiemelten fontos.”	0,444
PIK46 „Társadalmi kérdésekben fontos az egyház szerepvállalása.”	PIK47 „Az egyénnél fontosabb a közösség.”	0,494

$r > 0,350$; $p < 0,001$

DISZKUSSZIÓ

Mint ahogy az elméleti bevezetőben részletesen tárgyaltuk, keveset tudunk az idősek politikai ideológiákról alkotott képéről – holott jelentős réteget képeznek társadalmunkban –, ezért fontosnak találtuk, hogy ezt a csoportot helyezzük kutatásunk középpontjába. Ráadásul joggal vizsgálható az is, hogy a sok esetben nekik tulajdonított válaszmegtágadás, inaktivitás, politikai, társadalmi kérdésektől való elzárkózás milyen lehetséges mintázatai azonosíthatók, és ennek okait milyen mértékben kereshetjük az öregedéssel együttjáró változásokban, illetve a politikai szocializációban.

Elsőként az ideológiai önbesorolási skálákra adott válaszokat értelmezzük. A kérdőívben alkalmazott hétfokú skálák mindegyikén a válaszadók legnagyobb hányada középre helyezte magát, ami egybevág a nagy nemzetközi vizsgálatok adataival. Ezen kívül szembeűnő a bal–jobb skálán a válaszok bal végpont felé való eltolódása, amely nagy valószínűséggel a minta összetételének is lehet az eredménye (a budapesti nyugdíjasok hagyományosan jelentős részét képezik a politikai baloldal támogatóinak).

Azonban ahogy már korábban is utaltunk rá, a mai nyugdíjasok politikai szocializációjára nagy hatással volt a szocializmus, az egyoldalú pártrendszer, amely markánsan tükröződhet az önbesorolásra adott válaszaikban. Ezt bizonyítja egy friss kutatási eredmény is: 2011-ben látott napvilágot a Krekó–Juhász–Molnár által kidolgozott DEREK-index, ami a szélsőjobb iránti keresletet hivatott mérni az European Social Survey adataira alapozva. Ebben a tanulmányban kimutatják, hogy minden korcsoportban nőtt a jobboldali ér-

tékorientáció, kivéve a 60 év fölöttiek körében, ahol 38,9%-ról 33,2%-ra esett, tehát ők nem a jobb oldal felé orientálódtak (Krekó és mtsai, 2011). Mi is hasonló eredményt találtunk a középiskolások és a nyugdíjasok önbesorolását vizsgálva (Pálincás, Miklós, Fehér, Erdélyi és Szabó, 2012). Míg a nyugdíjas minta 39%-át (N = 41) teszik ki azok, akik a hétfokú önbesorolási skálán balra helyezik magukat (tehát az 1-es, 2-es vagy a 3-as számot jelölik), addig a középiskolás mintán ugyanekkora arányú a magukat jobb oldalra helyezők aránya (N = 80).

Egy másik érdekes és markáns eredmény, nevezetesen a válaszok konzervatív irányba tendálása a liberális–konzervatív skálán (illetve a jobboldali tételek markáns túlsúlya a faktorokban) is igényel egy részletesebb magyarázatot. Az idősök körében megjelenő konzervatívabb attitűdök egyrészt lehetnek a korral együttjáró, a korosztályra általánosan jellemző vonások (Weaver, 1976), amely nem csak politikai témák kapcsán figyelhető meg. Azonban egyes vélemények és kutatási eredmények (Glenn, 1974; Braungart és Braungart, 1986; Schatz, 2002; Danigelis, Hardy és Cutler, 2007) nagy hangsúlyt fektetnek a különböző kohorszok hatásaira is, és ezzel cáfolják azt a sokak által elfogadott álláspontot, hogy az idősödéssel szükségszerűen együtt jár a konzervatívabbá válás. Azok a nyugat-európai emberek például, akik a második világháború alatt nőttek fel, hajlamosabbak a konzervativizmusra, mint azok, akik mindent a háború utáni viszonylagos bőség időszakában éltek meg (Szabo, 1983).

Magyarország esetében az idősök konzervativizmusán szintén felfedezhetjük az elmúlt rendszer nyomait. Egy olyan társadalmi, politikai közegben, ahol a hatalom az élet gyakorlatilag minden színterét intézményes keretek közé helyezi, szabályozza, és ez a rendszer legitimitációt is nyer, a szocializáció során könnyen kialakulhatnak konzervatív attitűdök. (Ennek a feltevésnek jogosságát több, posztszocialista országban végzett kutatás is alátámasztotta, például: Golec, 2001; Enyedi és Todosijevic, 2002; Duriez, Van Hiel és Kossowska, 2005; Hunyady, 2008).

Jelen kutatás eredményei azonban azt is mutatják, hogy azok a személyek, akik magukat baloldalinak vallják, a liberális–konzervatív skálán inkább a liberális végpont felé helyezik el magukat. Ennek egyik magyarázata lehet, hogy az imént említett kutatások óta már eltelt több mint egy évtized, amely során a magyar politikai színtéren is feltűntek olyan szereplők, akik magukat baloldalinak vallották, és egyben liberális felfogásukat hangsúlyozták. Ugyanakkor ez a megállapítás további vizsgálatra szorul.

A faktoranalízis (melyet az eredeti és a becsült adatokkal kiegészített adattáblán egyaránt lefuttattunk) tanulságai legegyszerűbben a faktorok tartalma mentén foglalhatók össze. Elsőként az igen robusztus faktort, a Rend és beavatkozást érdemes szemügyre venni. A renddel kapcsolatos itemek rímelnék az idősebbek körében tapasztalható nagyobb változásnak való ellenállást és konzervativizmust bizonyító eredményekre. A liberális–konzervatív skála ese-

tében is tapasztalható a konzervatív végpont irányába tolódás; valószínűleg korszpecifikus tényezőnek tekinthető a rend iránti nagyobb igény (rend a nevelésben, házasság, jogrend, szigorúbb büntetések, stb.). Az állami beavatkozás szerepét hangsúlyozó tételek szintén markáns faktorkifeszítőnek bizonyultak. A szocialista rendszerben szocializálódott korosztály számára egyértelműen meghatározó az állam szerepe a politikai ideológiai gondolkodásban. A kérdőív eddigi összes mintán való alkalmazásakor (Fehér és mtsai, 2012; Fehér, 2012) és a nyugdíjasok körében is megjelent a Vallás faktor. Ez összecseng azzal az eredménnyel, hogy a szintén posztkommunista Horvátországban és Szerbiában a bal–jobb orientációt konzisztensen befolyásolják a vallási nézetek (Jou, 2010).

A skálát fejlesztése során középiskolás és egyetemi diákokkal, aktív dolgozó és nyugdíjas felnőttekkel egyaránt felvettük. A korosztályhoz köthető specifikumok felismerése érdekében a többi mintán kapott faktorstruktúrákra is érdemes vetni egy pillantást. Míg a felnőttek körében a Gazdaság és Tolerancia faktorok is kimutathatóak voltak, ez sem a középiskolások, sem a nyugdíjasok körében nem volt jellemző. Ugyanakkor a középiskolások esetében megjelent a Nemzeti elköteleződés faktor, az idősek esetében mindössze a Vallás faktor kevésbé meghatározó részeként, két tétel formájában jelent meg ilyen tartalom (Pálinkás és mtsai, 2012).

A fentiek, a bizonyos esetekben kiemelkedő plusz faktorok a korosztályra vonatkozó adatokkal is összecsengenek. A legszélesebb politikai érdeklődést/tájékozódást az aktív korú felnőttek korcsoportjától várhatjuk, az idősek kevesebb témában és kisebb mértékben tartják fontosnak az állásfoglalást (Cumming és Henry, 1961; Nie és mtsai, 1974; Kam, 2000; Campbell, 2003), ezt később jelen kutatásban is láthatjuk a hiányzó adatok mennyiségéből és a válaszmegtagadás mintázatából.

Az önbesorolási skálák és a faktorok között megfigyelhető összefüggés szintén figyelmet érdemel, amely a saját skála tartalmi validitása szempontjából is fontos összefüggésekre világít rá. Míg a Vallás a bal–jobb és liberális–konzervatív önbesorolási skálával szignifikáns pozitív kapcsolatot mutat, tehát a Vallás faktoron kapott magasabb pontszám a bal–jobb skála jobb és a liberális–konzervatív skála konzervatív végpontjához közelebbi választásokat tesz valószínűvé, addig a Rend és beavatkozás egyik önbesorolási skálával sem korrelál. Feltételezhetően ezek a tartalmak politikai orientációtól – legalább részben – függetlenül határozzák meg az ideológiai gondolkodást a kutatásunkban résztvevő nyugdíjasok körében.

A Tárki egy 2013-as tanulmányában felhívja a figyelmet arra, hogy hazánkban továbbra is nagy az állami gondoskodás igénye és az állami megoldások preferálása. Nem véletlen tehát, hogy a skálánk faktorelemzése során bennmaradó mindössze három baloldali item mind az állam szerepét hangsúlyozza, és ahogy a korrelációs elemzés is rámutat, az ezekkel való egyetértés füg-

getlen az önbesorolási skálán való elhelyezkedéssel. Ehhez hozzájárult az is, hogy a jobboldali FIDESZ hangsúlyos szerepet szán az állami szerepvállalásnak és beavatkozásnak.

A minta összetételében már a kutatásunk kezdetén is sejthető eltolódás indokoltta tette a kerületek szerinti elemzést, bár továbbra is hangsúlyozzuk az összehasonlítás gyenge általánosíthatóságát, ami miatt ennek a szempontnak a beemelése leginkább későbbi kutatások számára nyújt kiindulási alapot.

Kijelenthetjük, hogy a kutatásunkat képező kerületek között számottevő különbségek húzódnak a lakosság életkori és gazdasági szempontú összetételében, a munkaerő-piaci és kulturális lehetőségekben, ami a politikai nézetekre is kihatással lehet. Az eredményekre reflektálva elmondható, hogy a XVII. kerületi nyugdíjasok kiemelkedően rendpárti és jobboldali, illetve a többiekhez képest kissé vallásosabb attitűdjén felfedezhető a családközpontú, kisvárosias milió és az átlagnál jobb szociális körülmények hatása. A XVII. kerület átlagéletkorát tekintve fiatalabb, mint Budapest teljes lakónépessége, valamint több a házasságban élők és kevesebb az elváltak száma. Az is elmondható, hogy az aktív korú lakosság munkaerő-piaci helyzete a főváros többi kerületéhez viszonyítva kedvezőbb (Rákosmente Integrált Városfejlesztési Stratégia, 2008). Ezen jellemzőkből következtethet a jobboldali ideológiai preferencia. Ezzel szemben a XI. kerületi – azon belül is Gazdagréten lakó – nyugdíjasok inkább baloldali preferenciáját a hagyományos lakótelepi életvitel és szocializáció, a szociális biztonság nagyobb igénye, a szocialista hagyományokhoz való nosztalgikus kötődés is magyarázhatja. Továbbá a kerület népessége a fővárosi átlagnál magasabban kvalifikált, emiatt hosszabb életű és a jövedelmi helyzetük országos viszonylatban is kiemelkedő (Újbuda Kulturális Városközpont Integrált Városfejlesztési Program Végleges Akcióterületi Terve, 2010). A másik négy kerülethez viszonyított liberálisabb, a szigorú tradíciókhoz kevésbé ragaszkodó hozzáállás talán ezen tényezőkkel is magyarázható.

Kutatásunk kétségtelenül egyik legszembeötlőbb tanulsága a mintában előforduló válaszmegtadadások kiugró aránya. Ahogy Gergen és Back (1966) is felveti, a hiányzó válaszok megjelenése a kor előrehaladtával egyre gyakoribbá válik. Saját adataink esetében is tapasztaltuk a fenti összefüggést: annak ellenére is, hogy a mintán belül az életkor szórása kicsi ($SD = 6,125$), a hiányzó adatok mennyiségével közepesen erős pozitív kapcsolatban áll ($r = ,233$; $p < 0,001$). Elhamarkodott lenne azonban ezt az elszakadási hipotézis egyértelmű bizonyítékeként tekinteni. Mindenekelőtt azonban szeretnénk felhívni a figyelmet azokra a korszpecifikus és a felvétel körülményeiből fakadó tényezőkre, amelyek befolyásolhatták ezt a tendenciát. A korosztályból érthetően következik, valamint a felvétel során magunk is tapasztaltuk, hogy sok esetben azért volt nehéz a kitöltés, mert a vizsgálati személyek nem látták rendesen a papírt, esetleg nem hallották pontosan az utasításokat, vagy nem tudták értelmezni a kérdéseket. Ezen felül a tesztszorongás is szerepet játszhatott a felvétel során,

hiszen az idősebb emberek viszonylag ritkán találkoznak efféle kérdőívvel, vagy esetleg nincsenek jó tapasztalataik vele kapcsolatban.

A továbbiakban a válaszmegtagadásban megmutatkozó mintázatok azonosítását és interpretálását tűzzük ki célul. A meg nem válaszolt tételek értelmezését egy példán keresztül mutatjuk be: eredményeink tükrében az a személy, aki a bevándorlókkal kapcsolatos tételre nem válaszolt, feltehetőleg a zsidósággal, illetve a kettős állampolgársággal kapcsolatos itemekre se adott választ. Ezen (és a mellékelt táblázatban bemutatott többi) együttjárásra lehet magyarázat az a feltevés, hogy ezek a tételek főleg aktuálpolitikához kapcsolódó kérdéseket vetnek fel (mint például más etnikumok, más országból jövők, más országban élő magyarok, stb.), amelyek talán kínos témákat feszegetnek, és így esetleg tabunak számítanak. További magyarázat lehet, hogy az ő fiatalkori politikai szocializációjuk során ezek a témák nem számítottak mindennapi kérdéseknek, idős korban pedig már kevésbé motiváltak, hogy érdemben foglalkozzanak velük. Mindemellett adja magát az a magyarázati lehetőség is, miszerint a véleményleplezés a rendszerváltás előtti időszak egyik hosszú távú befolyása, amely egyfajta történelmi beidegződésként máig érinti az időseket.

Eredményeink fényében mégis úgy látjuk, hogy az idősek is megfogalmazzák véleményüket a politikai kérdések kapcsán, azonban ezt a fiatalabb felnőtt lakossághoz képest szűkebb, specifikusabb területen teszik meg, és hajlamosak a számukra valamilyen okból nem releváns témák kikerülésére.

Mindezek alapján elmondható, hogy mind a politikai orientációban, mind az ideológiai gondolkodásban megjelenő főbb elemek jellegén, de még a válaszmegtagadás tendenciáin is jól nyomon követhető az elmúlt rendszerben végbemenő politikai szocializáció hatása. Ezt mindenképpen érdemes szem előtt tartani, ha a nyugdíjas korosztály politikai kérdésekben alkotott véleményét kérdezzük.

KITEKINTÉS, KORLÁTOK

Jelen kutatás legnagyobb erényének azt tartjuk, hogy sokszínű, több oldalról is megtámogatott szempontokat nyújt a Budapesten élő nyugdíjas korosztály társadalmi kérdésekről alkotott véleményének vizsgálatához. Az ennek kapcsán bemutatott és viszonylag kevészer alkalmazott hiányzó válaszok elemzésével újszerű, a további kutatások során is megfontolandó elemzési aspektust vetünk fel. Mindezen felül tisztában vagyunk a minta korlátaival, ezért nem is célunk egy általános képet alkotni a budapesti nyugdíjasok politikai gondolkodásáról, véleményformálásáról. Ugyanakkor ez arra ösztönöz minket, hogy az első adatfelvételi hullám eredményei alapján további vizsgálatokat végezzünk. A minta nagyobb kiegyenlítettsége érdekében több budai kerület, illetve férfi válaszadó bevonása is szükségesnek látszik. A további kutatások

során érdekes szempontnak ígérkezik mind a kerületek közötti összehasonlító elemzés, mind kohorszok elkülönítése az önmagában relatíve nagy életkori szórást megengedő nyugdíjas mintán belül.

Végül a továbbiak számára fontos tapasztalat, hogy a nagy arányban megjelenő hiányzó adatok okán elvégzett kifejezetten erre fókuszáló elemzés az előzetes célokon túlmenően a kérdőívfejlesztésben is segítséget nyújt. Bár az interpretációnak kétségtelenül tág teret enged, mégis remekül rámutat a kérdőív egyes tételeinek hiányosságaira is.

FÜGGELÉK

1. Kérdőív

Az alábbiakban felsorolva látja azokat a társadalmi értékeket, nézeteket megragadó tételeket, amelyeket meg kell ítélnie egy 1-től 6-ig, az alapján, hogy mennyire ért egyet a bennük foglaltakkal. A tapasztalatok szerint nem érdemes túl sokáig gondolkodni a válaszokon. Általában az első megérzésekre érdemes hagyatkozni.

- 1 = Egyáltalán nem értek vele egyet   4 = Inkább egyetértek vele
 2 = Nem értek vele egyet   5 = Egyetértek vele
 3 = Inkább nem értek vele egyet   6 = Teljes mértékben egyetértek vele

1	A kettős állampolgárság minden határon túli magyarnak jár.	1 2 3 4 5 6
2	„Elsősorban ember vagyok, és csak másodsorban magyar”.	1 2 3 4 5 6
3	Erősíteni kell a szakszervezeteket.	1 2 3 4 5 6
4	A cigánybűnözés komoly probléma Magyarországon.	1 2 3 4 5 6
5	Az államnak támogatnia kell a bevándorlók letelepülését.	1 2 3 4 5 6
6	A társadalmi változtatásoknál figyelembe kell venni a hagyományokat és a tradíciókat.	1 2 3 4 5 6
7	Az abortusz elfogadható megoldás a nem kívánt terhesség megszüntetésére.	1 2 3 4 5 6
8	A gazdasági problémákban nagy a zsidóság szerepe.	1 2 3 4 5 6
9	A társadalom alapvető egysége az egyén, nem pedig a család.	1 2 3 4 5 6
10	A nemzeti jelképeket nem szabad a politikába belekeverni.	1 2 3 4 5 6
11	Egy szülőnek alapvető feladata az engedelmességre és fegyelmre nevelés	1 2 3 4 5 6
12	A szocializmusban jobb volt az élet.	1 2 3 4 5 6
13	A család a házasság intézményén alapul.	1 2 3 4 5 6
14	A társadalom minden tagja egyenlő.	1 2 3 4 5 6

15	A gazdaságban a szabad piaci versenynek kell érvényesülnie.	1 2 3 4 5 6
16	Mindenki nyerhet azzal, ha különböző kultúrák együtt élnek.	1 2 3 4 5 6
17	Egyenlő jogokat kell biztosítani a melegeknek és leszbikusoknak.	1 2 3 4 5 6
18	Aki munkára alkalmas, de nem dolgozik, az ne kapjon segílyt.	1 2 3 4 5 6
19	A lopásért több börtön kéne, hogy járjon.	1 2 3 4 5 6
20	Az államnak támogatnia kell a nagycsaládokat.	1 2 3 4 5 6
21	A kisebbségnek kötelessége alkalmazkodni a többséghez.	1 2 3 4 5 6
22	Fontosabb a jövő, mint a hagyományokhoz való ragaszkodás.	1 2 3 4 5 6
23	A fejlődés érdekében radikális változásokra van szükség.	1 2 3 4 5 6
24	A vidéki kistelepüléseket, falvakat, tanyákat támogatni kell.	1 2 3 4 5 6
25	Minden magyarnak szívügye kell, hogy legyen a trianoni határok visszaállítása.	1 2 3 4 5 6
26	Jövőnket a fejlett nyugati országokhoz kell igazítanunk.	1 2 3 4 5 6
27	Az országnak nem a nyugat elvárásaival kell törődnie, hanem a saját útját járnia.	1 2 3 4 5 6
28	Vallás nélkül az ember élete nem teljes.	1 2 3 4 5 6
29	Több állami juttatásra van szükség, még ha több adóval is jár.	1 2 3 4 5 6
30	A gyermekvállalás kötelesség a társadalommal szemben.	1 2 3 4 5 6
31	Ahhoz, hogy az ország fejlődjön, el kell szakadnunk a múlttól.	1 2 3 4 5 6
32	Nem igazi magyar, aki nem tűz ki kokárdát március 15-én.	1 2 3 4 5 6
33	Olyan kormányra van szükség, amely fenntartja a rendet.	1 2 3 4 5 6
34	Az egyháznak nincs keresnivalója a politikában.	1 2 3 4 5 6
35	Az ország problémáit állami beavatkozással kell megoldani.	1 2 3 4 5 6
36	Az ember nem Isten teremtménye, hanem az evolúció során fejlődött ki.	1 2 3 4 5 6
37	A volt MSZMP tagok ne tölthessenek be fontos pozíciókat.	1 2 3 4 5 6
38	A gazdaság stabilitását állami beavatkozással kell biztosítani.	1 2 3 4 5 6
39	Minden rászorulóat megfelelő segílyben kell részesíteni.	1 2 3 4 5 6
40	A tradíciók és hagyományok megőrzése kiemelten fontos.	1 2 3 4 5 6
41	A hazai ipar termékeit védeni kell.	1 2 3 4 5 6
42	Az iskolának fontos feladata a keresztény értékekre nevelés.	1 2 3 4 5 6
43	Szigorú jogrendre van szükség.	1 2 3 4 5 6
44	A trianoni kérdés nem kell, hogy napirenden legyen az aktuálpolitikában.	1 2 3 4 5 6
45	A munkahelyteremtés az állam feladata.	1 2 3 4 5 6
46	Társadalmi kérdésekben fontos az egyház szerepvállalása.	1 2 3 4 5 6
47	Az egyénnél fontosabb a közösség.	1 2 3 4 5 6
48	Nem lehet senkit elítélni azért, ha nem vállal gyereket.	1 2 3 4 5 6

2. A hiányzó válaszok elemzése

A kitöltők szelektálása

A teljes mintából ($n = 195$) azon személyek adatait dolgoztuk fel, akik a PIK-kérdőív tételeinek legalább 2/3-ára választ adtak. A torzítások elkerülése érdekében egy kiegészítő kritériumot is alkalmaztunk: kiszűrtük azokat a személyeket, akik bár válaszoltak elegendő itemre a kérdőívből, ugyanakkor a hiányzó adatok szisztematikusan jelentek meg. Erre lehet példa, ha egy kitöltő egy pontig minden kérdésre válaszolt, azután viszont egyetlen tételre sem (tehát félbehagyta a kitöltést). Sok esetben támaszkodtunk mind a kitöltő, mind az adatokat bevívó személy megjegyzéseire is (Pl.: „Nem értek egyet a kérdőívvel!”).

A PIK-kérdőív tételeinek szelektálása

Azokat a tételeket vontunk be a missing értékekkel kapcsolatos elemzésbe, amelyek esetében a hiányzó válaszok gyakorisága legalább tíz volt (15 tétel). A teljes mintaelemszám és a válaszmegtagadások aránya alapján ez a kritérium mutatkozott megfelelőnek.

Annak érdekében, hogy ellenőrizzük, bármely tétel esetében adott válasz/nem válasz együttjárt-e más tételek esetében adottal, a kérdőív minden iteméből létrehoztunk dichotóm variánsokat (1 – bármilyen valid válasz esetén; 0 – minden hiányzó adat esetén). A dichotóm változatokból alkotott korrelációs mátrixban ismételten két kritériumot alkalmaztunk az értelmezendő összefüggések kiválasztásához: (a) a 99%-os konfidencia mellett megjelenő eredményeket vettük figyelembe, ahol (b) a korrelációs együttható értéke nagyobb, mint 0,35. A kritériumok kiválasztásában az játszott a fő szerepet, hogy elkerülhető legyen a korrelációs elemzés természetéből fakadó műtermékek tekinthető eredmények bevonása az értelmezésbe.

JEGYZETEK

- ¹ Ugyan a válaszadás önbevallásos természete miatt ez nem tekinthető teljesen objektív adatnak, referenciaként szolgálhat.
- ² A vizsgálat pilot jellegéből fakadóan nem volt célunk a teljes budapesti nyugdíjas korosztály leképezése. A mintavételkor, az adatok elemzésekor és az eredmények értelmezésekor igyekeztünk mindvégig szem előtt tartani az egyes kerületek olykor nagyon eltérő társadalmi-gazdasági jellegzetességeit. Ugyanakkor az alacsony és nem kiegyenlített alminta-elemszám miatt a különbségek mentén történő összehasonlításoknak kevés tere van.
- ³ Az idős korosztály csoportos kérdőívkitöltés céljából történő elérésére a nyugdíjasklubok felkeresése mutatkozott a legadekvátabb módszernek, ez azonban nem küszöbölte ki az említett problémákat.
- ⁴ Ha a korosztályra jellemző specifikumokból indulunk ki, akkor ez az eltolódás nem meglepő.

- Magyarországon (2011-es adatok alapján) a nők születéskor várható élettartama 78,23 év, míg a férfiaké 70,93 év. Ezen kívül még lehetséges ok lehet a nyugdíjasklubok jellege is – ezek többnyire nők számára ajánlanak programokat, szabadidő eltöltési lehetőséget.
- ⁵ Fontos megjegyeznünk, hogy a skála validálási folyamata még nem zárult le. Különböző mintákon teszteltük alkalmazhatóságát egy potenciális látens struktúra meghatározása és a tételek redukciója céljából. A faktoranalízis során a középiskolásoknál megjelent a Nemzeti elköteleződés, a Vallás és a Rend és állami beavatkozás elnevezésű faktor, az egyetemista mintán pedig az utóbbi kettő mellett a Tolerancia faktor. A kérdőívünk jelen nyugdíjas mintán való tesztelését is a kérdőívfejlesztés egy jelentős állomásának tartjuk.
- ⁶ A módszer megengedi, hogy a faktorok egymással korreláljanak, ami a mai kapcsolódó kutatások alapján védhető álláspont, hiszen pszichológiai és politikai tényezők esetében várhatjuk, hogy összefüggésben állnak egymással (Székelyi és Barna, 2002).
- ⁷ A Rend és beavatkozás faktor heterogén tartalma miatt felmerül a kérdés, hogy további komponensekre bontva megjelenne korreláció az önbesorolási skálákkal. A faktor tartalmát további elemzésnek alávetve azonban azt találtuk, hogy így sem mutat együttjárást a bal–jobb és a liberális–konzervatív skálákkal.
- ⁸ A Vallás faktor esetében tendencia-szintű összefüggés mutatkozott – $F(6) = 1,827$; $p = 0,096$. Ez alapján leginkább a tizenhetedik, legkevésbé a tizenegyedik kerületi alminták mondhatók valóságosnak.

IRODALOM

- Agger, Robert E.–Goldstein, Marshall N.–Pearl, Stanley A. (1961): Political cynicism: Measurement and meaning. *The Journal of Politics*, vol. 23., no. 3., 477–506.
- Braungart, Richard G.–Braungart, Margaret M. (1986): Life-course and generational politics. *Annual Review of Sociology*, 205–231.
- Campbell, Andrea L. (2003): Participatory reactions to policy threats: Senior citizens and the defense of Social Security and Medicare. *Political Behavior*, vol. 25., no. 1., 29–49.
- Cumming, Elaine–Dean, Lois R.–Newell, David S.–McCaffrey, Isabel. (1960): Disengagement –A Tentative Theory of Aging. *Sociometry*, vol. 23., no. 1., 23–35.
- Cumming, Elaine–Henry, William E. (1961): *Growing old*. New York, Basic.
- Danigelis, Nicholas L.–Hardy, Melissa–Cutler, Stephen J. (2007): Population aging, intracohort aging, and sociopolitical attitudes. *American Sociological Review*, vol. 72., no. 5., 812–830.
- Duriez, Bart–Van Hiel, Alain–Kossowska, Małgorzata (2005): Authoritarianism and social dominance in Western and Eastern Europe: The importance of the sociopolitical context and of political interest and involvement. *Political Psychology*, vol. 26., no. 2., 299–320.
- Enyedi Zsolt, Todosijevic, Bojan (2002): Konzervativizmus alulnézetben. *Századvég*, vol. 21., 1–35.
- Fehér Balázs (2012): *Politikai ideológiák interdiszciplináris megközelítésben – Magyar középiskolások ideológiai beállítottsága és annak háttértényezői*. Budapest, Budapesti Corvinus Egyetem, Társadalomtudományi Kar, Nemzetközi Tanulmányok Intézet.
- Fehér Balázs–Fodor Judit–Szabó Ágnes (2012): Valóság és ideológia – Egy új mérőeszköz kidolgozása a politikai ideológiák mérésére. In: Kun Gy.–Moskovics M.–Pintér Z. (eds), *Tudomány Fel-*

- sőfokon – Válogatás kiváló diplomamunkákból, szakdolgozatokból. 2012/1 (4–38). Szárliiget, ÚT – Új Tudós Kiadó Kft.
- Ferge Zsuzsa (1996): A rendszerváltás nyertesei és vesztesei. In: Andorka Rudolf–Kolosi Tamás–Vukovich György (szerk): *Társadalmi riport*. Budapest, TÁRKI–Századvég, 414–443.
- Gazsó Ferenc (2001): Társadalmi percepciók és pártpreferenciák a falusi lakosság körében. *Szociológiai Szemle*, vol. 2001, no. 3., 47–63.
- Gergen, Kenneth J.–Back, Kurt W. (1966): Communication in the interview and the disengaged respondent. *Public Opinion Quarterly*, vol. 30., no. 3., 385–398.
- Glenn, Norval D. (1974): Aging and conservatism. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, vol. 415., no. 1., 176–186.
- Goerres, Achim. (2007a): *Political participation of older people in Europe* (Doctoral dissertation, London School of Economics and Political Science).
- Goerres, Achim (2007b): Why are older people more likely to vote? The impact of ageing on electoral turnout in Europe. *The British Journal of Politics & International Relations*, vol. 9., no. 1., 90–121.
- Golec, Achim (2001): *Need for cognitive closure and political conservatism: Studies on the nature of the relationship*. Paper presented at the annual meeting of the International Society of Political Psychology Cuernavaca, Mexico.
- Hegyí Gyula (2011): *A demográfiai kihívás és az aktív időskor lehetőségei*. A Minőségi időskor városi környezetben című konferencia előadása, 2011. október 19. Letöltve: 2015.02.04. Innen: http://www.q-ageing.eu/Hegyí_Gyula.pdf
- Hunyady György (2008): *A társadalmi közérzet pszichológiája: problémátörténet és aktualitás*. MTA Székfoglaló előadás, Budapest, 2008. március 6.
- Idősek Akadémiája (2010): *Az idősek helyzete ma, Magyarországon*. Letöltve: 2015.02.04. Innen: http://www.wesley.hu/sites/default/files/fajlok/cikk_Idosek_helyzete_0.pdf
- Jou, Willy (2010): Continuities and changes in left–right orientations in new democracies: The cases of Croatia and Slovenia. *Communist and Post-Communist Studies*, vol. 43., 97–113.
- Kam, Ping K. (2000): Political disempowerment among older people in Hong Kong. *Journal of Cross-Cultural Gerontology*, vol. 15., no. 4., 307–329.
- Kolosi Tamás–Sági Matild (1996): Rendszerváltás és társadalomszerkezet. In: Andorka Rudolf–Kolosi Tamás–Vukovich György (szerk): *Társadalmi riport*. Budapest, TÁRKI, Századvég, 414–443.
- Krekó Péter–Juhász Attila–Molnár Csaba (2011): A szélsőjobboldal iránti társadalmi kereslet növekedése Magyarországon. *Politikatudományi Szemle*, vol. 20., no. 2., 53–79.
- Krosnick, Jon A.–Alwin, Duan F. (1989): Aging and susceptibility to attitude change. *Journal of personality and social psychology*, vol. 57., no. 3., 416–425.
- Löckenhoff, Corinna E.–De Fruyt, Filip–Terracciano, Antonio–McCrae, Robert R.–De Bolle, Marleen–Costa Jr, Paul T.–Yik, Michelle. (2009): Perceptions of aging across 26 cultures and their culture-level associates. *Psychology and aging*, vol. 24., no. 4., 941–954.
- Mannheim, Karl (2000): *Tudásszociológiai tanulmányok*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Medve András (2010): *Oktatási rendszer és a foglalkoztatottság kapcsolata a visegrádi országokban*. 8th International Conference on Management, Enterprise and Benchmarking, Budapest, 4–5. June 2010.

- Miller, Arthur H.–Gurin, Patricia–Gurin, Gerald–Malanchuk, Oksana (1981): Group consciousness and political participation. *American Journal of Political Science*, 494–511.
- Nie, Norman H.–Verba, Sidney–Kim, Jae-on (1974). Political participation and the life cycle. *Comparative Politics*, vol. 6., no. 3., 319–340.
- Pálinkás Réka–Miklós Nóra–Fehér Balázs–Erdélyi Orsolya–Szabó Ágnes (2012): *The differences between adolescents and pensioners regarding ideologies and general values*. Warsaw East Europe-an Conference, Poland, Warsaw, 15–18. July 2012.
- Pfeiffer, Eric (ed.) (1974): *Successful aging: A conference report*. Center for the Study of Aging and Human Development, Duke University.
- Rákosmente Önkormányzata – Integrált Városfejlesztési Stratégia (2008): URL: http://www.terpourt.hu/webfm_send/3595, letöltve: 2014. június 12.
- Rowe, John W.–Kahn, Robert L. (1987): Human aging: usual and successful. *Science*, vol. 237., no. 4811., 143–149.
- Schatz, Sara (2002): Age cohort voting effects in the breakdown of single-party rule. *Journal of Aging Studies*, vol. 16., no. 2., 199–219.
- Sears, David O. (1981): Life-stage effects on attitude change, especially among the elderly. *Aging: social change*, 183–204.
- Szabo, Stephen F. (1983): *The Successor Generation: International Perspectives of Postwar E-ropeans*. Woburn, Butterworths.
- Szabó Ágnes–Fehér Balázs–Miklós Nóra–Szabó Ágnes–Fodor Judit (2011): *Measuring a whole construct with only one item?* Political Psychology Networking Conference for the Post-Communist Region, Hungary, Budapest, 25–27. November 2011.
- Székelyi Márta–Barna Ildikó (2002): *Túlélőkészlet az SPSS-hez – Többváltozós elemzési technikákról társadalomkutatók számára*. Budapest, Typotex Kiadó.
- Szelewa, Dorota. (2013): *Demográfiai kihívások Európában*. Friedrich Ebert Stiftung. Letöltve: 2015.02.04. Innen: http://www.fesbp.hu/common/pdf/demographic_challenges_hu.pdf
- TÁRKI (2013). *A gazdasági felemelkedés társadalmi-kulturális feltételei*. Kutatás. URL: http://www.tarki.hu/hu/research/gazdkult/2013/2013_zarotanutmany_gazd_kultura.pdf (letöltve: 2014. január 12.)
- Thorisdottir, Hulda–Jost, John T.–Liviatan, Ido–Shrout, Patrick E. (2007): Psychological needs and values underlying left-right political orientation: Cross-national evidence from Eastern and Western Europe. *Public Opinion Quarterly*, vol. 71., no. 2., 175–203.
- Tyler, Tom R.–Schuller, Regina A. (1991): Aging and attitude change. *Journal of Personality and Social Psychology*, vol. 61., no. 5., 689.
- Udvari Andrea (2013): *Az idősellátás helyzete Magyarországon (kutatási jelentés)*. Letöltve: 2015. 02. 04. Innen: <http://goo.gl/PVKAKh>.
- Újbuda Kulturális Városközpont Integrált Városfejlesztési Program Végleges Akcióterületi Terve (2010). Letöltve: 2015. 02. 05. Innen: http://onkormanyzat.ujbuda.hu/sites/default/files/kvk_akcioterületi_terv.pdf
- Vincent, John A. (2003): Demography, Politics and Old Age. *For British Society for Gerontology Annual*.
- Weaver, Jerry L. (1976): The elderly as a political community: the case of national health policy. *The Western Political Quarterly*, 610–619.